
Danutė Gailienė

Politinių represijų psichologiniai padariniai

Manęs niekada niekas neklausė, kas yra lageris. Mes niekada apie tai nekalbėjome nei šeimoje, nei su bičiuliais. Ką tik grįžus iš ten jie, matyt, bijojo traumuoti mano psichiką, o gal apskritai bijojo šnekėti ta tema. Vėliau, pasirodžius tremtinių memuarams, tai tapo nebeaktualu. Jauni žmonės, norėdami patirti, kas yra lageris, eina žiūrėti filmų apie Holokaustą. Dauguma jų pastatyti kontrasto principu: gražus, aristokratiškas pasaulis akimodu sugriaunamas įsiveržusio karo. Į prekinčius vagonus grūdami žmonės, kurie netrukus tampa lavonų krūva ar vos judančiais skeletais. Dvi alternatyvos: gyvybė ar mirtis. Mirties fabrikai: Aušvicas, Dachau, Buchenvaldas. Beprotybė baigėsi kartu su Vokietijos kapituliacija. Fiksuotas laikas ir fiksuota vieta.

[.....]

Aš žinau, kad GULAG'o tema nebepopuliari. Visa tai buvo seniai, dvidešimtajame šimtmetyje, kurį mes baigiame pamiršti. Man irgi nesinori apie tai kalbėti, bet dėl kitų priežasčių. Kaip fanatiškas kolekcininkas aš saugau nuo pašalinių akių savo brangenybę. Saugau todėl, kad bijau, jog toje pilkų šešėlių ir begalinio laiko karalystėje kiti nepastebės to, kas padarė GULAG'ą svarbiausiu įvykiu mano gyvenime. Nors tai buvo tolimoje jaunystėje, bet, kaip minėjau, man rodosi, kad GULAG'as kažkur visatos begalybėje egzistuoja toliau. Jo energetinis užtaisas tebeveikia mūsų dvasinį lauką. Ir nors praeitis šimtmetis su kosminiu pagreičiu tolsta nuo

mūsų, iš Einsteino teorijos žinome, kad nepriklausomai nuo judėjimo krypties energija gali materializuotis. Todėl ir rašau apie tai.

Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, „Lageris“, *Šiaurės Atėnai*, 2000, Nr. 23 (513)

Šis begalinės vienatvės ir nepikto skausmo kupinas tekstas – autentiškas liudijimas apie sovietines represijas patyrusio žmogaus psichologinę savijautą. O ką iš esmės apie tai žinome?

Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų šalyse imta intensyviai tyrinėti traumuojančių išgyvenimų ilgalaikius psichologinius ir psichopatologinius padarinius aukoms. Iš pradžių šių tyrimų iniciatoriai turėjo įveikti tradicinės psichiatrijos ir psichoanalizės postulatus apie tai, jog traumuojančios išgyvenimai neturi lemiamo poveikio juos patyrusių žmonių psichinei sveikatai. Vyravo įsitikinimas, kad normaliems žmonėms traumų padariniai negali būti ilgalaikiai, nes laikas gydo, ir žmonės gana greitai gali vėl atgauti dvasinę pusiausvyrą. Jei kuriems to nepavyksta, tai ne dėl traumuojančių išgyvenimų, o dėl asmenybės predispozicijos – dėl to, jog ir prieš traumą tokie asmenys turėjo neurotinių sutrikimų.

Tačiau išsamūs pokario psichologiniai tyrimai, trukę dešimtmečius, parodė, jog karo ir politinių represijų traumos sukelia ilgalaikius psichologinius padarinius, kai kuriems nukentėjusiesiems jie tęsiasi net visą gyvenimą. Šie padariniai mažai susiję su asmenybės predispozicija – net buvusiems visai sveikiems ir ge-

rai adaptuotiems žmonėms sukrečiantys išgyvenimai sukėlė daug psichinės sveikatos sutrikimų – baimingumą, nervingumą, depresiją, pasikartojančius košmarus, padidėjusį dirglumą ir agresyvumą, krito jų darbingumas ir pan.

Išsamiausiai tyrinėti nuo nacių represijų nukentėję žmonės – holokausto aukos ir koncentracijos stovyklose kalėję įvairių tautybių asmenys. Vėliau tyrinėti ir Vietnamo karo dalyviai. Moksliškai įrodžius jų psichologinei sveikatai ir gyvenimo kokybei padarytą žalą, jiems buvo suteikta visokeriopa kvalifikuota pagalba – psichologinė ir socialinė reabilitacija, ilgalaikė psichoterapija ir pan. Psichopatologijoje šių tyrimų rezultatas buvo suformuluota nauja diagnozė – PTS (potrauminio streso sutrikimas).

Komunistinių represijų aukų traumavimo istorija buvo labiau komplikauta negu holokausto ar Vietnamo karo dalyvių. Pagrindinis dalykas – jų traumos truko daug ilgiau. Holokausto ar karo belaisvių stovyklų aukos po išlaisvinimo buvo pripažintos nukentėjusiomis, joms suteiktos kompensacijos ir jų fizinei bei psichinei sveikatai reikalinga pagalba. (Tiesa, dažnai net ir tada karo traumų žaizdų neįmanoma visai išgydyti.)

Sovietų represijų aukos ne tik nesulaukė jokios pagalbos, bet ir toliau buvo traumuojamos dar penkiasdešimt metų po karo. Net ir grįžę iš lagerių bei tremčių žmonės nesijautė saugūs. Dauguma neatgavo savo namų, buvo persekiojami ir jie, ir jų šeimos, negalėjo mokytis, gauti darbo, buvo priversti slapstytis ir pan.

Tik prasidėjus Atgimimui visuomenėje kilo didelis susidomėjimas politiniais kaliniais, tremtiniais ir kitais persekiotais žmonėmis, kurių vėliau pakeitė tam tikras abejingumas. Kaip juos paveikė tai, kad staiga jie vėl prisiminė savo traumas, apie kurias buvo priversti tylėti? Ko iš viso reikia, kad šiems žmonėms būtų padėta sumažinti žalojančius traumų padarinius?

Kita vertus, gerai žinoma, kad net ir labai sunkius įvykius išgyvenę žmonės sugeba tvarkytis su savo gyvenimu, sukuria šeimas, pa-

siekia puikių profesinių laimėjimų. Taip pat pasitaiko, kad koncentracijos stovyklų kančios atsiliepia aukoms net praėjus beveik penkiasdešimčiai metų po jų išlaisvinimo, bet tai nereiškia blogos adaptacijos – tie žmonės gyvena visavertį gyvenimą, nepaisydami juos kamuojančių sunkumų. Taigi žmonės, paveikti sunkių gyvenimo išbandymų, turi vidinių jėgų ir sugeba įveikti sunkumus. Todėl pastaruoju metu atliekant tyrimus domimasi ne tik traumos neigiamu poveikiu, rizikos veiksniais, bet ir vadinamaisiais apsauginiais veiksniais – kas suteikia žmonėms stiprybės, kaip dramatiški išgyvenimai tampa iššūkiu, subrandinančiu ir užgrūdinančiu asmenybę, kokią reikšmę čia turi įsitikinimai, idealai, žmonių solidarumas, kokie yra kiti svarbūs veiksniai.

Lietuvoje šios problemos iki šiol nebuvo tyrinėjamos.

2002 m. sausio 23 d. Vilniaus universiteto Senato posėdžių salėje įvyko Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro ir Vilniaus universiteto Klinikinės ir socialinės psichologijos katedros organizuotas renginys „Politinių represijų psichologiniai padariniai“. Jame buvo pakviesti dalyvauti istorikai, psichologai, filosofai, politikai, žurnalistai, represuotų žmonių organizacijų atstovai.

Renginio pradžioje buvo pristatyta tyrimų programa „Sovietų ir nacių okupacijų represijų psichologiniai padariniai“, kurią jau antri metai vykdo LGGRTC ir VU Klinikinės ir socialinės psichologijos katedra.

Ižanginiame žodyje LGGRTC generalinė direktorė **Dalia Kuodytė** pabrėžė, kad, siekiant įvertinti sovietų ir nacių okupacijų padarinius Lietuvos žmonėms, vien istorijos mokslo metodų nepakanka. Jie neduoda atsakymo į klausimą, kodėl iš kalėjimų ir lagerių sugrįžę žmonės nieko nepasakoja artimiesiems apie savo išgyvenimus, kodėl kalbant apie holokaustą žmonių reakcijos ir elgesys buvo labai skirtingi, pagaliau kodėl šiandien dažnai esame tokie destruktivūs, kodėl nepajėgiame susikalbėti. Būtinai tarpdisciplininiai tyrimai. Reikia pasitelkti psi-

chologijos, sociologijos, filosofijos ir kitų mokslų metodus. Todėl pozityvu, kad pradėta bendra istorikų ir psichologų tyrimo programa, kuri tikriausiai paskatins ir kitus panašius tyrimus.

LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorius dr. **Arvydas Anušauskas** savo pranešime apibūdino sovietų ir nacių represijų mastą ir nukentėjusiųjų grupes. Ne mažiau kaip 456 tūkst. Lietuvos žmonių (kas trečias suaugęs lietuvis; 93 proc. kalinių ir 96 proc. tremtinių sudarė lietuvių tautybės asmenys) tapo sovietinio teroro aukomis, patyrė vienokią ar kitokią prievartą. Iš jų apie 350 tūkst. buvo įkalinta, išvežta į tremtį ir GULAG'o lagerius ar nužudyta Lietuvoje, apie 500 tūkst. dėl vykdyto teroro, karo sąlygų ar okupantų sprendimų turėjo palikti Lietuvą. Kartu su nacistinės diktatūros aukomis (pastaroji fiziškai sunaikino 245 tūkst. žmonių, iš jų apie 200 tūkst. žydų) Lietuvos gyventojų nuostoliai siekia 33 proc. bendro 1940 m. gyventojų skaičiaus.

Tyrimų programos vadovė, šių eilučių autorė, trumpai pristatė sunkaus ilgalaikio traumavimo tyrimų istoriją ir kai kuriuos svarbiausius šio tyrimo metu keliamus klausimus:

- Kokių psichologinių ir psichopatologinių padarinių sukėlė politinės represijos Lietuvos piliečiams, patyrusiems ypač sunkų ir ilgalaikį traumavimą?
- Ar traumos padariniai yra ilgalaikiai ir tęsiasi ar laikui bėgant palengva išnyksta?
- Ar galima įrodyti, kad potrauminiai simptomai ilgainiui tampa asmenybės bruožais?
- Ar nukentėjusieji skiriasi nuo tokio pat amžiaus žmonių, kurie represijų nepatyrė?
- Kaip (ar) tėvų patirtos kančios paveikia jų vaikus?
- Ar patys nukentėjusieji išvelgia nors kokią savo kančių prasmę?
- Ko mus moko išgyvenusiųjų patirtis? Kaip žmonės įveikia sunkumus?

- **KLAUSIMAS**, į kurį **NIEKADA** negausime atsakymo: ar šie *išgyvenusiųjų* tyrimai reprezentuoja visų *traumotuųjų* ypatumus?

LGGRTC Memorialinio departamento direktorė **Gintarė Jakubonienė** papasakojo apie tyrimo organizavimą ir eigą. Tyrimo dalyviai atrenkami atsitiktine tvarka iš asmenų, kurie pripažinti nukentėjusiais pagal Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939–1990 m. okupacijų, teisinio statuso įstatymą. Specialiai šiam tyrimui yra sudarytas klausimynas; jame šalia tiesioginių klausimų (apie patirtus traumuojančius įvykius, subjektyviai vertinamą dabartinę sveikatos būklę, gaunamą socialinę paramą, veiksnius, kurie padėjo įveikti represijų sunkumus ir kt.) yra ir standartizuotos psichologinio matavimo skalės (traumos simptomų, depresijos, vidinės darnos skalė ir kt.). Tyrimas atliekamas dviem būdais: a) apklausiant paštu, b) individualiai susitinkant su tyrimo dalyviais. Apklausą paštu organizuojama dviem etapais: pirmiausia nukentėjusiesiems skambinama telefonu ir, paaiškinus tyrimo esmę, prašoma jų dalyvauti tyrime. Gavus sutikimą, paštu išsiunčiamas tyrimo klausimynas ir vokas su pašto ženklu bei atgaliniu adresu. G. Jakubonienė pasidžiaugė, kad duomenys renkami labai sėkmingai, nes atsakymus atsiunčia daugiau nei 80 proc. tyrimo dalyvių (įvairiose šalyse gautais duomenimis, dažniausiai paštu organizuojamose apklausose atsako 50–60 proc. pakviestųjų). Jau gauta daugiau nei 800 užpildytų klausimynų.

Psichologijos magistras, VU Klinikinės ir socialinės psichologijos katedros doktorantas **Evaldas Kazlauskas** perskaitė pranešimą, kuriame pateikė individualaus penkiasdešimties buvusių politinių kalinių ir atitinkamo amžiaus kontrolinės grupės asmenų psichologinio tyrimo rezultatus (žr. šio leidinio 131–133 p.).

Afganistano karo veteranų organizacijos iniciatyva tyrimų programa buvo papildyta dar viena dalimi – „Afganistano karo psichologi-

niai padariniai jų dalyviams“. **Vytas Lukšys**, Lietuvos respublikinės Afganistano karo veteranų organizacijos pirmininko pavaduotojas, dėkojo specialistams, atkreipusiems dėmesį į jų problemas. Lietuvoje „afganai“ jaučiasi ignoruojami ir supriešinti su kitais asmenimis, nukentėjusiais nuo politinių represijų, nes politikai dažnai laikosi nuostatos, jog Lietuvos valstybė jų nesiuntusi į šį karą, todėl nesijaučia atsakinga ir už padarinius. „Bet mes juk nežinom savo noru!“ – sakė V. Lukšys. Kalbėtojas pats yra patyręs Afganistano karo baisumus, jų prisiminimai kartais kaip košmarai užplūsta ir iki šiol.

Psichologijos magistrė, VU Klinikinės ir socialinės psichologijos katedros doktorantė **Vėlė Domanskaitė-Gota** perskaitė pranešimą „Dalyvavimo karo veiksmuose padarinių įvertinimo metodologiniai ir metodiniai aspektai“ (žr. šio leidinio 127–130 p.). Aptarusi teorines tyrimo problemas, pranešimo autorė pateikė šimto Afganistano karo dalyvių pirmųjų apklausų duomenis. Beje, juos surinkti nebuvo paprasta, nes dauguma kalbinamųjų buvo atsargūs, nelinkę atsiverti, kalbėjo trumpai. Net 83 proc. kare dalyvavusių vyrų nurodo, kad karas iš esmės pakeitė jų požiūrį į gyvenimą. Po tarnybos daugumai iš jų reikėjo medicinos pagalbos. Daugeliui būdingi įvairūs psichologiniai sunkumai ir sutrikimai: padidėjusio streso būseną rodo tai, kad po tarnybos dauguma pradėjo daugiau rūkyti ir vartoti alkoholio, tarp jų nereti depresijos, padidėjusio nerimastingumo požymiai, miego sutrikimai.

Renginyje dalyvavusi Vilniaus psichikos sveikatos centro Psichologinės laboratorijos vadovė, psichoanalitinės pakraipos psichoterapeutė **Jūratė Ulevičienė** kalbėjo apie pradėtų tyrimų reikšmingumą. Psichoanalizės teorijoje psichologinei traumai skiriamas didžiulis dėmesys. Patirta trauma gali labai pakeisti asmenybės raidą ir struktūrą. Daug priklauso nuo to, kokio pobūdžio trauma ir kokiame amžiuje yra įvykusi. Pavyzdžiui, penkerių metų

vaikui atskyrimas nuo tėvų yra milžiniška trauma. Represuotiems žmonėms jų traumos ir jos sukeltų padarinių įvardijimas yra labai svarbus. Taip jie gali sulaukti visuomenės dėmesio ir jiems reikalingos paramos. Akivaizdu, kad jei represuotieji nebūtų patyrę šių traumų, daugelio gyvenimai ir likimai būtų visai kitokie. Psichoanalitinėje literatūroje yra labai daug traumuojančio patyrimo aprašymų. Bet problema ta, kad visi jie susiję su individualių atvejų analize. Mėginant apibendrinti, iškart kyla klausimas, ar duomenys patikimi, ar išryškėję sunkumai būdingi ir kitiems tos grupės žmonėms. Todėl čia atliekami grupiniai tyrimai leis daryti ir platesnius apibendrinimus. Kalbėtoja linkėjo, kad prasidėjusi diskusija išaugtų į didelį tarptautinį kongresą.

Po tyrimų programos pristatymo prasidėjusi diskusija iškėlė daug naujų klausimų ir problemų – ir tolesniems psichologiniams tyrimams, ir kitiems tarpdisciplininiais tyrimams bei stebėjimams.

Pasak LR Seimo nario **Antano Stasiškio**, dar turėsime įvertinti, kaip mūsų patirtos traumos persidavė giminėms, vaikams, vaikaičiams. „Sovietinis laikas buvo unikalus pirmiausia traumavimo trukme, galima sakyti, kad tai nesibaigė ir iki šiol. Nacių Vokietiją nugalėtojai „išvalė“, kaltuosius nubaudė (daugiau ar mažiau sėkmingai), taigi praūžė audra, ir vėl grįžo normalus gyvenimas. Tuo tarpu mes, grįžę iš lagerių, ir toliau gyvenome kaip kokiame suspaustame slėgy, suspaustoje kameroje, ir taip – dvi trys kartos. Visas mūsų traumų bagažas, tolesnio gyvenimo ir prisitaikymo problemos sunkiai slėgė ir mūsų artimuosius“.

Filosofas, „Aidų“ leidyklos direktorius **Vytautas Ališauskas** kalbėjo: „Sovietų okupacija Lietuvoje truko penkiasdešimt metų. Galima sakyti, kad jokia totalitarinė valstybė nebuvo pasiekusi tokio totalumo kaip Sovietų Sąjunga. Pirmiausia, būtent Sovietų Sąjunga tobulai išugdė sekimo sistemą. Antra, Sovietų Sąjunga suformavo psichologinės kontrolės mechaniz-

mus. Trečia, Sovietų Sąjungoje visi piliečiai iš tikrųjų buvo lygūs prieš tą kartais visiškai nesuvokiamą totalitarinę mašiną. Kalbant apie Lietuvą, žinome, kad praktiškai visi Lietuvos piliečiai, kiekvienas savaip, išgyveno ilgalaikį nesaugumo jausmą. Net aukščiausių partinių įstaigų žmonės (kartais šiandien tuo netgi spekuliuodami) pabrėžia, kad jie taip pat jautėsi nesaugūs, kiekvieną minutę galintys žlugti, būti persekiojami ir kartais visiškai net nesuvokdami dėl ko. Visi žinome stalininių NKVD vadovų likimą, žinome, kaip žlugo kiekvienas Sovietų Sąjungos generalinis sekretorius.

Šiuo atžvilgiu Sovietų Sąjungos visiškai negalima lyginti su nacių Vokietija, kur lojalūs, normalūs, paprasti piliečiai, jeigu jie nepasižymėjo kokiais nors „netinkamais“ rasiniais bruožais arba nepriklausė opozicinėms partijoms, kuri laiką galėjo gyventi gan saugų ir paprastą gyvenimą. Sovietų Sąjungoje nė vienas pilietis, nepaisant to, ar jis buvo lojalus ar nelojalus, nebuvo saugus.

Kitas labai svarbus dalykas yra tas, kad tiesiogiai traumotų žmonių kentėjimai automatiškai paliesdavo ir kitus. Čia buvo kalbama apie tai, kaip tremtiniai arba politiniai kaliniai grįžę į namus patirdavo visuomenės atstūmimą ir persekiojimus. Bet taip pat visi žinome, kad tai būdavo trauma, įtarinėjimo ir kentėjimo šaltinis jų šeimoms. Dar visi mano amžiaus žmonės atsimena, kaip stojant į aukštąją mokyklą reikėdavo pildyti skiltį „ar tėvai nebuvo išvežti, represuoti“ (taip ir vadindavo – *represuoti*), ar yra artimų giminių užsienyje ir panašius dalykus. Aš pats gerai atsimenu, kai manęs klausė, ar yra artimų giminių užsienyje, aš bijodamas sakiau „ne“, nors motinos brolis, mano dėdė, buvo gyvenęs užsienyje.

Kiekvienas žmogus turėjo išgyventi nesaugumo jausmą ne tik dėl savęs, bet ir dėl savo artimųjų. Esu panašaus amžiaus, kaip tie Afganistano karo dalyviai, ir puikiai atsimenu, koks tai buvo nuolatinis motinų siaubas – laukti, ar sūnus nebus išsiųstas į Afganistaną. Tai

buvo totalinis tam tikros žmonių kartos išgyvenimas. Tokių pavyzdžių galima pateikti labai daug, ir visi jie rodo, kad iš tiesų trauminius išgyvenimus patyrė daug didesnė visuomenės grupė negu tik tie asmenys, kurie buvo tiesiogiai traumuojami.

Pagaliau vienas svarbiausių dalykų – visiškas kiekvieno žmogaus nuasmeninimas. Žmogus buvo visai bejėgis. Jo nuomonė, jo pasirinkimas neturėjo jokios reikšmės, jis visiškai negalėjo pasipriešinti sistemai. Net nacių Vokietijoje egzistavo kažkas šiek tiek panašaus į teismą. Jei žmogus buvo „visiškai nekaltas“, tai patekęs į tą teismo mašiną galėdavo būti išteisintas arba net paleistas. Tuo tarpu Sovietų Sąjungoje žmogus buvo kaltas iš anksto. Šitas visiško bejėgiškumo jausmas turėjo lydėti ir lydėjo penkiasdešimt metų turbūt visus Lietuvos gyventojus.

Čia reikėtų pabrėžti ir lūžio momentą (apie kurį A. Stasiškis jau užsiminė) – motyvacijos klausimą. Vis dėlto ir partizanai, ir tremtiniai, ir politiniai kaliniai galėjo justti tam tikrą moralinį pranašumą. Jie tikrai buvo aukos, bet jie taip pat žinojo, kad kenčia dėl Lietuvos, kad žūsta, yra sužeidžiami ar patiria baisius dalykus kovoje su priešu. Tuo tarpu daugybė kitų žmonių, pradedant maždaug 1960 m., tarnavusių ne tik Afganistane, bet ir, pavyzdžiui, turėjusių važiuoti į Čekoslovakiją ar dalyvauti kituose sovietų karuose (apie tai beveik nežinojome, tai buvo labai įslaptinta), patyrė jau visai kitokio pobūdžio traumą, nes jie negalėjo pateisinti, pagrįsti savo dalyvavimo tuose baisiuose įvykiuose ir savo kentėjimo. Tai buvo iš tikrųjų beprasmybės rinkinys. Taigi aš manau, kad XX a. paskutinio penkiasdešimtmečio padariniai tikriausiai labai smarkiai šiandien atsiliepia, mes jų visų dar nesuprantame.

Ir galiausiai kyla klausimas, kaip tas laikotarpis (nuo 1960 m. iki Nepriklausomybės) turėtų ir galėtų būti *įprasmintas*? Čia matome du dalykus: visuomenės poreikį išstumti sovietų laikų prisiminimus arba, atvirkščiai, bandyti

juos įprasminti pozityviai. Vieni – kaip laiką, kada žmogus galėjo jaustis kovojo dėl teisingumo ir laisvės ir tuo šis laikas jam malonus ir įdomus; kiti – kaip laiką, kada jie galėjo elgtis kūrybiškai, kada, kaip žinome, vyko dainų šventės, buvo leidžiamas „Didysis lietuvių kalbos žodynas“, veikė įvairūs tautosakos ir folkloro rateliai. Tai buvo, kaip sako Arvydas Juozaitis, Lietuvos aukso amžius. Taigi vienas būdas yra pozityviai priimti tai, kas vyko išorėje, o kitas – labai pozityviai priimti save buvusį anuo metu. Bet ir vienas, ir kitas iš tikrųjų susijęs su tam tikru ano laikotarpio idealizavimu.

Taigi apibendrinamas norėčiau pasakyti, kad Lietuvos žmonių trauminė patirtis iš tikrųjų yra daug didesnio masto. Vienas pavojingiausių dalykų yra tas, kad tie traumuoti žmonės, kitaip negu politiniai kaliniai, tremtiniai ar Afganistano karo dalyviai, nežino, kad jie yra traumuoti, ir gyvena su ta savo trauma, ja serga. Tai tarsi savotiškas vėžys, kuris nesukelia didelių išorinių skausmų, bet ardo organizmą iš vidaus“.

Rašytoja **Vanda Juknaitė** taip pat kalbėjo apie *neišryškintas visuomenės traumas*: „Mano studentai rinko atsiminimus apie kolektyvizaciją. Paaiškėjo, kad kaimo žmonės bijo apie tai pasakoti net šiandien!“

Lietuvos radijo žurnalistė **Eleonora Abraitytė** kėlė *atleidimo* temą. „Ar gali būti, kad mes turime ir savotišką budelio sindromą? Suprantame, kad turėtume atleisti, bet širdy vis tiek yra pūlinys....“ „Žinoma, kad yra, – sakė LGGRTC generalinė direktorė **D. Kuodytė**, – būtų keista, jei žmogui nebūtų likusi nuoskauda. Juk jie gyveno ne savo gyvenimą. Sten-

giasi pamiršti, nejausti, bet kai nebeišlaiko ir pradeda kalbėti – prasiveržia pyktis. Kai neieškoma kaltųjų ir jie neįvardijami, žmonės negali nejausti nuoskaudos“. Šią mintį pratęsė filosofas **V. Ališauskas**: „Kiekviena teisės teorija pripažįsta, jog bausmė turi ne tik penitencinį pobūdį, tai yra ji ne tik siekia nusikaltėlį pataisyti, bet ir jį nubausti. Jei teisė šios idėjos atsisakytų, tai būtų didžiulis žingsnis atgal. Bausmės atlyginamasis aspektas išgelbsti visuomenę nuo keršto. Taigi vienas dalykas yra teisiškai nubausti nusikaltusius (Lietuvoje, tiesą sakant, tokių dalykų beveik nedaro, ir dėl to kyla daugybė visokių bėdų), kitas – leisti šakotis keršto jausmams. Bet ir klausimas, kas yra leidimas, nėra toks paprastas, kaip atrodo. Viena vertus, jei žmogus nesupranta, kad yra nukentėjęs, tai jis negali ir atleisti. Jei nėra skriaudos, tai ką gali atleisti? Jei nieko neskauda, gali būti tik abejingas, o dažniausiai – apsimetinėti. Kita vertus, ir čia jau mes išeiname už psichologijos į vertybinę plotmę (būtent vertybinę, o ne politinę) – kiek mes, gyvendami demokratinėje visuomenėje, laikysimės požiūrio, kad reikia įvardyti traumas ir bausti kaltuosius“.

Taigi diskusija parodė, jog dar daug neat-sakytų klausimų apie mūsų neseną praeitį ir dabartį. Galima tikėtis, kad pradėtas tyrimų projektas leis įvardyti kai kuriuos konkrečius patirtų traumų padarinius. Galbūt tai paskatins ir platesnius svarstymus. Laisva visuomenė turi pati spręsti, kiek ji nori atsiminti, o kada sakoma „gana“ ir „reikia žiūrėti į priekį“. Kol kas esame visuomenė, kurioje dar nieko neįvardijus jau sakoma, kad „nereikia žiūrėti atgal“.